

Város, vihar, megbicsakló felszabadulás

Walter Benjamin, akinél kevesen tudnak többet az utcákról, az átjárókról, az udvarokról, a várost, a falut elválasztó kapukról, valamint a város titkos helyeiről, egy helyütt a következő állítást teszi: amennyiben a szerzők születési helye szerint osztályoznánk a városokra utaló gondolatokat, úgy roppant gyorsan kiderülne, hogy kevés olyan leírással rendelkezünk, amelyet helybeli írt. A városba érkező idegen legyűri a térbeli távolságot, belép a város tereibe, kószál-sétál utcáin, de csupán az egzotikumot rögzíti, csak a különös, csillogó-villogó felületek készítetik őt írásra. Idegenek nélkül viszont a város nem vehetne lélegzetet, mint ahogy nem működhetne sokáig a társas érintkezés sűrű hálózata nélkül sem. De a város ritmusának megismerése, a láthatatlan, rejtélyes erők láttatása, a városban lakozó heterogenitás erőteljes megtapasztalása, nos, mindez nem izgalmat kereső magatartást és rutinos szemlélődési formákat, hanem mélyebb mozgatóerőt igényel. Valóban: meglátni a várost a lehető legnagyobb közelségből, megőrizni a tekintet tisztaságát, mindig jelentékeny nehézséget jelent. A város megnyitja a mozgás esélyét, lett légyen az sétálás, bolyongás, gyaloglás, küszöbök átlépése, vagy a lehetőség, hogy a külvárosokban tanulmányozzuk/megéljük az egyenlőtlenések tombolását, a társadalmi elkülönöződés, a pszichoszociális élet rezdüléseit. De ezek csak pislákoló lehetőségek, hogy felemelkedjünk arra a magaslatra, ahonnan egyáltalán látni lehet valamit. Valójában a helybeli-író különleges erőfeszítésének rendjéhez tarthat, hogy azt kívánja felfedezni, amit már réges-régen megtalált saját városában – miközben ellenáll annak, hogy a város mindennapi életének prózája, a meglódult árutermelés egyneműsítő logikája elvonja őt a reflexív létezésről, a kockázatokkal teli, önmagunkban való elmélyüléstől. Ezzel magyarázható ama törekvése, hogy a távolságba való kimozdulás helyett a múltba utazik, a múlt jelenti számára a kivételes távlatot. Így nem kel-

lene, hogy meglepjen bennünket a tény, hogy a bedekkerék, az útleírások, amelyek a helybelihez kapcsolódnak, gyakran az *emlékirat* formáját öltik. Minden ilyen útleírason ott látjuk a múlt bélyegét. Az emlékezet munkája a helybeli esetében nem csupán az elbeszélői teljesítmény forrása, hanem a gondolkodás formája, általa nyilatkoznak meg a legbensőbb törekvések.

Ennélfogva nem véletlen, hogy Végel László (a továbbiakban P.) újvidéki trilógiája egyik könyvének címe is utal az emlékirattal kapcsolatos reflexivitás tényére. Természetesen a makro alakjában megtestesülő mnemotechnikára gondolok, aki a kimúlt szocializmus keretei között jegyzi a kiüresedő idő pergesét, varázstalanítva korának ideológiai evidenciáit. Hadd mondjam, hogy ugyanezen trilógia további művei (*Áttüntetések*, *Eckhart gyűrűje*) materiáját is az emlékezés impulzusai mozgatják, noha másfajta kontextusokban bomlanak ki, és másfajta történelmi-kiszögellési pontokat-időközöket fognak át. A legfontosabb persze, hogy Újvidék topográfiája a diskurzív módon megformált emlékezés szálaiból szövődik. Újvidék: az emlékezés útjai, a történelmi nyomokra való ráatalálás, a város helyeibe, piactereibe, átjáróiba, cukrászdáiba, az egykor még beszélgetési, sőt konspiratív lehetőségeket is kínáló kávéházaiba bevésődött – amúgy feledésre ítélt – jelek megvilágítása. Az idő mindig kereszteződik a térrel, jobban mondva, az időt mindig a térbeli elhelyeződés felől tapasztaljuk. Megtartván a múlt nyomhelyeit, az emlékezés mozgásra, a tétlenség meghaladására ösztönöz. A város helyeibe beszorult történelem teresiesülő ideje bontakozik ki előttünk.

Vegyük szemügyre egy pillanat erejéig az *Egy makró emlékiratait* vagy az *Áttüntetések*et, amelyekben ott hemzsegnek akár a szociológiai összetevők is, amelyek az olvasót a város bejárásában irányítják... Igaz, az *Eckhart gyűrűjében* nincsenek pontosan körülírt útjelzők, a városban való tájékozódás kapcsán minden közvetett módon, háttérszerűen történik, de soha nem válik kétségessé a történelmi helyszín. Az *Egy makró emlékirataiban* feltáruuló emlékezet zálogát az alulstilizált, retorikailag kifosztott, szétforgácsolódott, szétesésre ítélt nyelv jelenti, amely a nyilvánossal, az elismerttel szemben határozódik meg, de ott van a kerítő közömbös tekintete is, aki csupán rögzíti a világ folyamatait. Másutt az emlékezés reflexív formákban mutatkozik meg, de említhetek még egy példát, hiszen ott van az *Áttüntetésekben* a mozgó kamera is, amely technológiájával kimetszi Újvidék felidézett helyeit, és bekapcsolja ezeket a teresiesülés történelmi ütemrendjébe. Ugyanakkor felismerhetjük a trilógiában mutatkozó különbségeket is: az *Egy makró emlékirataiban* a szándék nélküli emlékezés rögzülése zajlik, voltaképpen egy olyan emlékezésé, amelyet a helyekbe beilleszkedő jelekkel való találkozás kényszerít ki. Megint csak másutt az emlékezés gyúanyagját az intellektuálisan felpörgetett reflexió adja, és ott az idő bevonódik a bensőségbe, mintha az idő a bensőség szerkezetét adná,

és itt az emlékezet irányított, hiszen ott fészkel a félelem, hogy a felejtés parancsa eltünteti a város kereteit jelölő tartalmi vonatkozásokat – a városról beszélünk, amely (később sem fogjuk ezt elfelejteni) a veszteség kivételes helye is.

Valószínű, hogy módosítanunk kell Benjamin feljebb említett osztályozását. Mert egyetértek azzal, hogy az idegent megkönyékezi a felületesség bája, a spektakulumszerű fényözön, a kavargó világ, az árukozmoszba való beleélés-belekábulás, azaz a távolság meghaladása még nem teremt gondolkodásteli közelséget. De a helybeliség nem adottság, amelyet az egyébként is véletlenszerű születés adományoz nekünk, nem beszélhetünk itt semmilyen transzcendentális jogokról, sőt mi több, a város lakója kényszerűen belép azon ellentmondás köreibe, miszerint feszültség van a tér és a hely között. A helybeli – ez egy diskurzív képződmény, társadalmi dinamika fejleménye, a tér és az idő sűrítménye. A helybeli létezés nem adottság, hanem *létesülés*. Ezzel azonban összetettebbé válik az azonosulás mechanizmusa. Minden mai város, ahogy ezt pl. Mike Davis fölöttébb tanulságos esszéi is tanúsítják a „posztmodern várost” illetően, része egy egyneműsödő árutérnek, amelyben a modern irányítási mechanizmusok formálják a különben megnyilatkozásra ítéltetett szubjektivitást, és ahol meghatározást nyer, hogy egyáltalán milyen társadalmi alternatívák lehetségesek. A tér elemévé lenni azt jelenti, részesévé válni egy elvont áruüzemnek, amely megszabja a város lakóinak életvezetését, önértését. Nem hagyjuk figyelmen kívül a tényt, hiszen olyannyira fontos P. gondolkodása szempontjából, hogy a város a modernizáció kiváltképpen toposza, hogy ott van a nekilendülő modernizáció frontján, méghozzá az előtérben. A város kultúrájával való együttélés indítéka, hogy a város szociális dinamikája a modern szubjektivitás televényföldjét jelenti. És azt sem mellőzzük, ugyanazon okokból, hogy a város tartálya a modernizációs világelfogolás, térbenépesítés disszonáns hangjainak. Hogy a regényíró kénytelen-kelletlen rögzíti, miszerint megbomlott a köz- és a privátszféra egyensúlya, hogy e tény mély nyomokat hagy a történelem érzékelésében, önmagáért beszél. Nem a város-e az a hely, ahol az utóbbi időben kritikai hangok által sürgetett „közöster” folyamatosan zsugorodik a térnyerő privátszférra javára? Nem a városlakók, e „korlátolt városi állatok”-e (Marx) azok, akiket a félelem, a kínzó bizonytalanság tömörít gyakorta valamilyen pánikközösségbe? Mennyiben dönt a helybeli, a higányt és egyéb anyagokat a tüdejébe belelegző városlakó a jelenről, s mennyiben csupán szemlélője saját sorsa alakulásának, amelyről azt regélték, hogy az övé, holott ott kísértenek a legerőszakosabb változtatások? P. tehát a helybelivé létesülő író, aki folytonosan azért ír, hogy helybelivé váljon, de aki mégsem tud megszabadulni az idegenség nyomatakaitól. Írása a városban való mozgás

formája, de az idegenség okán nem engedtetik meg, hogy az itt-lét nyugvópontra juttatott jelenlétté módosuljon. Lényegtelen dolog most azon elmélkedni, hogy mennyire járja át esszéisztikájának problematikuma a prózáját, a legfontosabb, hogy a tét mindenütt ugyanaz. Pontosan e tétet szeretném itt megérinteni, körüljárni, miközben egyaránt faggatva esszét és prózát az érdekel, ami rímel ezekben. A valahol lakni ősképe, és ez most ismét Benjamin, a magház vagy az anyaméh. Van ebben valami biztonságot sejtető, rejtekhelyszerű, otthont adó. P. kételykultúrája a szkepszis kultúrateremtő hatalmának jegyében azonban nem tud hozzátapadni az efféle képekhez, valami eltántorítja őt. Elvégre esszéiben ott vannak a modernizáció által okozott sebhelyek, aránytalanságok, a hagyományos kötelek elszakítása által okozott szenvedésformák. Amikor regényének hősei – akiket beletaszít a történelembe, hogy látképet nyerjen a modernizáció történeteiről – megjelennek a színen, magukon hordván a múlt bélyegeit, az Albus vagy az Úzor keltette képzeteket, a szkepszis elkezdti röptét: vajon ugyanarról a térről van-e szó (lásd pl. *Újvidéki trilógia*, 149), vagy ez nem egyéb, mint egy metamorfózis, amely nem hagyja érintetlenül a város magját? Hovatovább nem tépázza-e meg a várostörténet folyamatosságát, a kontinuitást, mint az azonosság biztosítékát?

P. azon esszéit tartom szem előtt, amelyekben úgy ír, hogy egész személyét elkötelezi az írás révén. Ezekben soha nem elmélkedik úgy, hogy személyét ne rendelné alá a reflexió mozgásának. Publicisztikája bizonyos szöveghelyein tűnik majd fel a semleges hang. Közben P. változtatja a nyelvtani alakzatokat, keresi a beszédlehetőségeket, azt a helyet, ahonnan beszélni lehet választott témájáról: ott, ahol szolilokviumszerű a gondolkodás, ahol önmaga történeteibe, a személyes passió világába végez mélyfuratokat, az egyes szám első személyének távlatából beszél. Ott, ahol viszont a melankóliával telített mondatok (lásd: *Baloldali rekviem*) dominálnak, vagy nemzedéki tapasztalatok halmozódnak, ott az egyes szám első személye a Mi-t idézi-keresi-hívja elő vagy mozgósító erővel (mondjuk ilyen a *Ne hagyd magad, avantgarde!*) vagy a lemondás eszköztárával. És végül is ott vannak az önmegszólító retorikai formák, amikor a szerző az egyes szám második személlyel élve mintegy megkettőzi magát, ha úgy tetszik, eltolja magát önmagától, repedéseket hozva létre az Én egzisztenciális folytonosságában. Hiszen egyfelől előttünk áll az elbeszélő, aki nézi, hogy mit tesz az Én, annak érdekében, hogy minél többet rögzítsen az Én történeteiről, és aki olyan, mint egy belső tanú. Másfelől ott van az Én, a szenvedő-passzív alany, aki elszenvedi a történelem folyását. Az első olyan, mint egy éber megfigyelő, aki mindent szemmel tart, alkalmasint a tárgyilagosság helytartója, az utóbbi az alárendeltség tartományában tartózkodik.

De most már nem halaszthatom tovább, hogy szóljak néhány szót a történelmi-szociális háttérrel. A keret: a desztalinizáció és a resztalinizáció hullámain vergődő Jugoszlávia, a lehetőségek és a szürkén szivárgó valóság ellentmondásába zárt Vajdaság, valamint a kisebbségi mivolt, amely mindig passzivitási többlettel fenyeget. P. ugyanis tagja a II. világháború után érlelődő kisebbségi nemzedéknek, amelyet a szocialista modernizáció forгатaga sodort az ígéretek hordozó város felé. P. a plebejus anyajegyeket hordozó urbánus intellektualizmus képviselőjének pozíciójába kerül. Hogy továbbra is a modernizáció antinómiáinak makacs értelmezője maradt, immáron a harmadik évezredben, azzal magyarázható, hogy a modernizáció jelentései személyiségstruktúrába, önértelmezésbe vágtak és vágnak ma is. Érvényes ezen állítás, még akkor is, ha a modernizáció jelentései e munkásság kibomlásának folyamán különféle formában öltöttek testet: ott van a már szóba hozott *Ne hagyj magad...*, amelyben a modernizáció előjogokat szétbontó, semmítő folyamata kapcsán egybefonódik a valóság és a változás – ebben az írásban még elképzelhetőnek tűnik a valósággal való hegeliánus színezetű, ésszerű kibékülés és a modernizmus által szított változás elegye. Itt még tapasztalhatjuk az előlegezést, hogy az autonómia mímelésének meghaladása nyitva tartja az ajtót a másfajta jövő felé. Mert amennyiben megszűnünk (mármint az avantgárd, amely itt nem stílus, nem a századelő múltba vesző kísérletezése, hanem modern minta, jelesül a valóságnak nekifeszülő kritikai érzület-forma), újra és újra kérdésessé tenni az intézmények által szentesített széptant, az udvarló irodalmat, úgy a modernitás számkivetettjeivé válunk. Az ellenállás önértékkel rendelkezik, vagy ahogy még Breton gondolta: a lázadás, a valósággal való kitartó perlekedés önmagában hordja saját igazoltságát. Vagy ott van a sokkal későbbi *Modernitás és kisebbség* című eszmefuttatás, amely azt kérdezi, hogy lehetséges-e, hogy a kisebbség ne rögzüljön tehetetlen kollektivitásként a történelem színterén, miközben belekerül egyfajta lefelé húzó örvénylésbe – P. gondolkodásának folyamatosságát tanúsítja, hogy hajlik arra a véleményre, miszerint a modernizáció nem szükségszerűen állít olyan akadályokat a kisebbség útjába, amely szétzúzza erejét. Hogy a modernizációt igenlő/tagadó magatartás formáiban változatlanul ott fénylik az igenlés mozzanata, a következő meggyőződést magyarázza: *kell*, hogy legyen kiút. Ott van aztán a *Hatvannyolc*, a krónikának nevezett írás, amelyben a modernitás előrenyomulása folytán ugyan sebek keletkeznek, és mégis, „érdemes harcolni érte”.

És a modernizáció kérdését tovább göngyölítve ott van a vajdasági magyar értelmiséget egyszerre bíráló és a hatalommal kötött fájdalmas kompromisszumait a megértés hangján kísérő kommentár, a személyes és a kollektív távlatok megbékítésére törekvő esszé, az *Ámítások és csábítások*

(1994). És mily jellegzetes pillanata továbbá ezen esszének, hogy a kritikai tónus akkor a legerősebb, amikor felrója értelmiségi társának, hogy képtelen szembenézni a „modern diskurzus drámájával”, amit rögtön meg is erősít, hiszen egyenesen e diskurzus „tragikus bukásáról” beszél! (P. amúgy is hajlik arra, hogy színpadra helyezze a történelem dinamikáját, így 68 jellegzetesen idealista dráma.) Az esszében különféle értelmiségi elbeszélések sorakoznak, ott találjuk a hatalomba való beajulás megannyi változatát, majd a kisebbségi hagiográfia dekonstrukcióját is, de az esszét egyúttal belengi a kommunitárius-kisebbségi tartalmakra való utalássorozat. Szembetűnő, hogy az esszé szerzője szövegének egyik jelentékeny helyén a kisebbségi kétlelkűséggel, a szilárd talaj iránti nosztalgiával küzdve megtartja a neutrális beszédhelyzetet, és mégis szinte alig leplezetten önmagáról beszél. Posztmodernizálja a modernitást, többféle nyelvről értekezik, az eredendő többféleség bonyolultabb, áttekinthetlenebb formáit hozza szóba, amelyek szerinte kapcsolatba kerülnek a „kisebbségi értelmiségi spirituálisabb és bonyolultabb szellemiségével”. Aztán pedig arról szól, hogy itt nem személyes dilemmával, hanem a kisebbségi értelmiséget sújtó *kollektív* stigmával találkozunk.

És P. része annak a történetnek (*Új Symposion*), amely a fennálló felszákításának, az útelvágásnak a terhét vállalta magára kisebbségi körülmények közepette, és abszolút kezdetnek hitte magát. Mindenki így tett az elmúlt században, ez volt a radikalizmus vízjele, mármint a *termékeny* illúzió, legfeljebb csak az a furcsa, hogy egy kisebbségi akaratkoncentrációmegemlékező lépett fel ilyen igénnyel. Hiszen így megzavarja az önigazolói kisebbségi önképet, amely az önértékű szenvedéstörténet felől, a földbe ástott áldozati gödrök távlatában teszi láthatóvá önmagát. A *Symposion* pedig mindenfelé tájékozódni akart, a vajdasági kereteket szűknek találta, utazott külföldre, fizikailag, szellemileg, állandóan azzal próbálkozott, hogyan lehet distanciát kialakítani a fennállóval szemben, amelyet a változás imperatívuszainak erőterébe kívánt bevonni. Kritikai tevékenysége, amely természetesen kisarkított, akár igazságtalannak is bizonyult (hiszen vagdalózott a sötétben), hírt adott erről a küzdeletről, amelybe előre be volt kódolva a kudarc lehetősége.

P.-t ráadásul olvasásélményei, a szocialista jelen kritikai mérlegelése és történeten belül is azon irányuláshoz kapcsolódtak, amelyek szenvedélyes baloldali jellegű elkötelezettségből táplálkoztak. Úgy vélte, hogy a modernizációs ígéretek és az akkortájt, mármint a hatvanas években feltűnő, felforgató, nem-konformisztikus baloldal, amely megrepesztette a kádarmarxizmus falait, párban járhatnak. Az emancipatorikus baloldal és a haladást indukáló modernizáció egybekelhetnek. Egyszóval fel lehet szítani

a remény szikráit, a jövőre lehet vonatkoztatni a jelen, számon lehet kérni a jelen funkcionáriusaitól a lehetőségek eltékozlását. És akkor mindenki rendelkezhet saját idejével és terével, és saját hatalmaink, a termékeinkben tartózkodó hatalmak nem fordulnak ellenünk, a kín eltűnik, a jövő megérkezik a jelenbe. Van odaát. Nem véletlen az a megértés, amelyet P. gyakorol azon regényhősei iránt, akik az általános felszabadulás nevében követtek el erőszakot: jobb elvérezni a lehetetlen megvalósítására irányuló kísérletezés kapcsán, mint beleveszni a fennálló rend kockázatmentes ünneplésébe. Ne gondoljuk, hogy ez a hit nyomtalanul eltűnik a kései P. írásaiból, legfeljebb másfajta jelekben, és kevésbé robusztusan mutatja meg magát. Ezért keresni kell, figyelmesen szükséges olvasni, hogy megtaláljuk. Felidézem most a kalkuláló, lehúzóknak minősített, koravénekről írott kis töredéket, e mintegy túszerű megnyilvánulást (*Időírás, időközben*, 2003. 86.). Merthogy Sziszüphosz követ a koravének sosem emelték fel, kiszámítva alamuszi módon, hogy a kő úgyis túl gyorsan visszagurul. Mi ez, ha nem a hiábavalóság méltóságának ünneplése? Az *Ámítások...* is arra int, hogy ne mossuk egybe a tényeket és a mindenből kicsúszó, ellenálló valóságot. Hogy ne essünk a posztszocialista pozitívizmus kelepéceibe. A *Ne hagyj magad...* figyelmeztetése, miszerint valamikor a túl erőteljes kizárólagosság jellemzett „bennünket”, most pedig a túl nagy engedelmesség, mondjuk, így a permisszivitás csábító kényelme, mindenkire/mindannyiunkra vonatkozik, aki valaha kritikai látéletet sajtolt ki magából.

A jelen felől ítélkezve azonban világos, hogy felszabadulásról már régen nincs szó, a lázadásnak ma csak a költségeit, a rémisztő hozadékait és nem önértékét ismerjük. Ma már ott tartunk, hogy ez nem több, mint egy pejoratív fogalom. A néhai remény meg inkább elviselhetetlen tehernek bizonyul, mintsem ösztönző erőnek: P. maga írja, hogy a remény gyengít, sebezhetővé, törékennyé tesz, még hozzá akkor, amikor erősnek kell lenni. Csak a reménytelenség, a reménytől megtisztított élet bizonyossága kölcsönöz erőt a bizonytalanság talaján. Közben itt-ott szerénnyé csupaszított szociális elvárások tolnak a homloktérbe, főképp a publicisztikában, például, hogy a kapitalizmus megfegyvelmezi az ámító populizmust, majd esetleg leveti magáról a még mindig tomboló vadság kellékeit, és finomodik – noha nekem az a véleményem, hogy a vadság és a populizmus nem külső aspektusai az újdonsült gazdasági-politikai rendnek, lett légyen ez Közép-Kelet- vagy Nyugat-Európa. Menekülés ez tehát, a reménytelenségbe, kitérés a reményből adódó követelmények elől. Amott, mármint a szocializmusban út, ösvény nyílt, amely föloldást ígért, üdvözülést kínált. Igen, az út metaforája, amely nemcsak az örökösén úton lévő amerikai prózáirók ajándéka, lévén a gondolkodás egyik legrégebbi metaforájáról van szó, mindezenre P. örököse e hagyománynak. De az út szakadékba torkollott, az

útonlevés emberfeletti erőfeszítést igényelt: most meg a „feleslegesség” érzetével övezett, „élhetetlen élet”, a „szürke és egyhangú képtelenség banalitása”, valójában a végtelenbe fulladó, a jövőteremtéstől elvágott, rebellis hangsúlyoktól megfosztott jelen tobzódása. Itt visszakanyarodhatok a modernizáció jelenségéhez, amely szemmel láthatóan nem tud pusztá tárgyá szelídülni, hanem egzisztenciális konstelláció, amely nem hagyja nyugton az önértelmezőt. Ám mit jelent ez: modernizáció ígéret és remény nélkül? Modernitás, igen, de értelmet teremtő jövőkép nélkül?

Nézzük meg most a visszatekintő gondolkodás fontos metaforáját, amely a modernizációt, a személyes élet e metakeretét Klee híres angyalával hozza összefüggésbe. „A modernizáció feltartóztathatatlan erővel sodort előre mindannyiunkat, mint a vihar Klee angyalát. Sodort a haladásba.” A modernizáció egyebütt is a vihar jelentéskörnyezetébe kerül („viharos modernizáció”, amelyet végül is el kell viselni), figyelni kell rá. Szembetűnő *először* is, hogy P. természeti jellegű metaforológiával él, megfontolandó ez különösen abból a szempontból, hogy *a természet a modernizáció Másikja*. Kísértenek a régi képek: eszembe ötlenek ugyanis az itt tárgyalt próza szerzőjének találkozásai a természettel. A természet úgy tűnik fel, hogy beillesztődik a város topográfiájába, mint mondjuk a Duna park esetében, amely inkább az ideiglenes tartózkodás helyét jelöli. Mily jellegzetes az *Egy makró emlékirataiban* ívelő gondolat, hogy az aszfalt, amely magába fogadhatná a makró testét, egyfajta ellenpontot jelent a Dunával szemben, mert ahogy a makró mondja, „utálom a puha, selymes vizet. A habfodrokat. Felfordul a gyomrom.” Igaz, amennyiben tovább lapozunk, rátalálunk arra a leírásra, amely némileg zavart kelthet. Mert a hős kilép a Duna partjára, és egyszerre csak érzelmi kitörést tapasztalunk a folyó előtt, miközben felidéződik a fű zenéje, megjelenik az ég kéksége, amely meghatároz minden tájat, mintha a szerző a makró társaságában tájképeket keresne. Ám néhány mondattal később világossá válik, hogy a megnyilvánuló szentimentalitás úgy értékelődik, mint egy megengedhetetlen gyengeség, mint ahogy gyengeség a természethez való kötődés is általában. A természet: az affektivitás tere. A természet, mint maradék, nem egyéb, mint az a „valami”, ami nem illeszthető bele a városi társadalmiságba, és ez a természet sehol sem nyer magas rangot, sehol nincs belső értéke. A makró csupán a véletlenszerű mozgás vezeti a város csomópontjaihoz, de úgy érzékelik e pontokhoz, hogy az aszfalt fénye vezérli. Ez a regény a városi utcákon történik, P. fontos topográfiai csatornáin, amelyeket a magas épületek kereteznek be. Nem annyira a mikroszkopikus részletek gazdagságának leírása vezérli a szerzőt, hanem az utcák útvonalai, amelyekbe emberi cselekvések lenyomatai épülnek bele. Más regényeiben, láttuk már, a szubjektív topográfia jut érvényre, de a később-

bi regények is visszautalnak a szerző szándékaitól függetlenedő makróra: aki az *Újvidéki trilógiát* olvassa, az előtt egyszerre megvilágosodik, hogy olyan városi utakon mozog, amelyeken a makró elhaladt, vagy éppenséggel láthatta az épületeket, amelyek nézték őt, amelyek tövében barátjaival találkozott, vagy ahol megtapasztalta az urbánus önelégedettség ritka pillanatait. A makró, az események kéjlesője (ama eseményeké, amelyekben kereszteződik a szexualitás és a politika) valóban kisiklott nyelvet beszél, de ez a nyelv árnyékként követi a többi regény alakjait is, amikor a makró által fémjelzett színhelyeken találják magukat. Nem jellegzetes-e, hogy a makró, aki megannyi nihilisztikus töltetű kijelentést tesz, elfeledi a világot, de éppen a sugárúton való bolyongása alkalmával? Hogy sóvárog arra, hogy meghaljon, de az aszfalton avagy a Szabadság téren? E helyütt mintha ellentmondana azoknak az egzisztencialista beütésű gondolkodóknak is, akik azt állítják, hogy korunkban híján vagyunk annak is, hogy saját halálunkkal rendelkezünk. És nem jellegzetes tény-e, hogy a mindennapi forgatagba belevetett makró egyszerre csak rejtekhelyet talál, de a forró aszfalton, amely visszhangozza lépteit, és amelyben ott a lehetőség, ahogy ő mondja, hogy szikrát csiholjon ki az emberi testből? Valamint, nem szembeszökő-e, hogy a makró, akiről méltán hisszük, hogy kiiktatott minden affektív vonatkozást az életéből, amikor a város betonpadjain üldögél, bámulva a fénylő reklámokat, a sugárút látványát, akkor hirtelen úgy érzi, hogy minden helyre került, hogy minden egy tökéletes renddé áll össze? Mintha egy urbánus szertartás, az urbánus toposzok iránti tiszteletadás folyamatának tanúi lennénk...

Másodszor, Klee angyala aligha választható el P. esetében Benjamin nevezetes értelmezésétől, nem nehéz ezt igazolni, hiszen P. sokszor hivatkozik Benjaminra. Ott angyalról esik szó, aki valójában a történelem angyala, arcát a múltra fordítja, amelyben egyetlen katasztrófát lát, de vihar keletkezik a Paradicsom felől, amely belekap a szárnyakba, és zavarja az angyalt a jövő felé, miközben nő a romhalmaz. Ez valójában a haladás, olvassuk az értelmezésben. Nem nehéz felfedezni a leírásban az embert, aki számára vékonyodnak a múlthoz kapcsolódó szálak, és aki egyre képtelenebb arra, hogy nyugvópontot találjon a történelemben. Nem áll ez messze attól az érzületvilágtól, amellyel P. szembesül, noha az a messianizmus, amelyet Benjamin szem előtt tart a megváltandó emberiség jegyében, már nem P. sajátja. A haladás nevében nem lehet bírálatot gyakorolni, és nem lehet törvény elé vonni a jelent a haladás ígézetében, a remény meg nem fog felizzani.

Hogyan tekint vissza P., hogyan áll összefüggésben a múlt és jelen az ő esetében? Hiszen amennyiben a múlthoz kapcsolódó szálak elvékonyodásáról beszéltem Klee angyala kapcsán, úgy hogyan magyarázható az a

kitétel, amely a 68-ban többször is, még hozzá különféle kontextusban, előfordul: „a folyamatosság foglya”, hovatovább, „kiszolgáltatottja” vagyok? Remélem, hogy az imént valamennyire kitetszett, hogy a P. munkásságában megjelölhető elemek nem engedélyezik, hogy kényelmes módon, éles határvonalakat megtestesítő töréspontok logikája szerint gondolkodjunk. Mert így szól a szokványos értelmezés: a változtatásba, a felszabadulás lehetőségvilágába való egykori beleszédülés után mindig következik a kijózanodás, valamint a kései ésszerűség megnyilatkozása, valójában a megbékélés, amely bölcsességre int, és visszatérít bennünket oda, ahol lennünk illik és kell. Kifejeződik ezen gondolatban valami lényeges a fáradt, legfeljebb nyavalygásra képes közép-kelet-európai értelmiségi történelméből: az államhoz köldökszinórral odakötött, önállóságát mint tehertélt legszívesebben elhajító értelmiségi örökös öngazolása ez. Ide tartozik az a tény is, hogy korunk indexe egyfajta leninista „ismeretelmélet”, amelyet a népszerűvé vált puding képlete mutat: a puding próbája, ha sikeresen a fogyasztás tárgyává teszik, jelesül, ha megesszik. Azaz, csak az a gondolat érvényes, amely működik, mint egy technikai szerkentyű. Mármostanság P. koravéneinek pudinggal telített kosztja a minta... és ha így van, akkor a hiábavalóság ormain való felkapaszzkodás pusztán elfelejthető mellékútnak, avagy kisiklásnak tekinthető. P. számomra ott a legfontosabb, ahol súlyos akadályokat gördít a koravének érvényre jutása elé, ahol értelmessé, átélhetővé teszi a sziszüphoszi éthosz aspektusait a világgal szemben, ahol felcsillan a mégis.

Amúgy P. munkásságának motívumrendje sem engedélyezi az erős határvonalak megrajzolását. Aki azt fontolgatja, hogy P. esetében csupán a társadalomformáló reményről való lemondás hívta életre a kisebbségi problematikával való intenzív törődést, a környezet szociális-nemzeti alakulására való odafigyelést, az kénytelen elfelejteni a korai érdeklődés megnyilvánulásait. Figyeljük csak meg a vajdasági magyar elit anyanyelvi felkészületlenségét bolygató egykori publicisztikát, amely egészen a múlt század hetvenes éveinek elejéhez vezet vissza bennünket. Aki azt mérlegeli, hogy a posztmodern (bármit is jelentsen ez) dimenziói csak az adott kor diktumainak megfelelően vonulnak be a „modernitás diskurzusának” színpadára, az megkényszerűen mellőzi a korábbi keresésformákat, amelyek a szintézisekre vonatkozó disszidenciára utalnak. Aki meg azt gondolja, hogy íme bekövetkezett az elévült, talajvesztett rögeszmék utáni, úgymond érett kor, az járjon utána ama soroknak, amelyek a rögeszmék továbbéléséről, az állhatatosság megdicsőüléséről szólnak – igaz, azzal a jelentékeny toldalékkal, hogy a rögeszmék a bensőségben ragadt élet tartozékaivá váltak, és az önmagunkkal folytatott beszélgetés jegyeivé módosultak.

Áttevődéseket, elmozdulásokat, kereséseket, hullámzásokat tapasztalunk, a motívumok erősödéseit-gyengüléseit érzékeljük, és amint látjuk, nem előzmények nélkül. Ennek kivetülése a város tereinek beillesztése a tágabb földrajzi-politikai-kulturális-történelmi térbe, mármint Közép-Európába. Pontosabban az történik, hogy vékonyuló fonalak segítségével sodorja ki a folyamatosság tényét. Közép-Európa történelméhez való kötődését P. a veszteségtapasztalatok sorjázásával és a kiüresedett helyek, az el-eltűnedező jelek világával demonstrálja. Hiánytapasztalatoknak ad formát. Ma Közép-Európa a veszteség formájaként létezik, de kötve hiszem, hogy megragadunk valamit a lényegből, ha úgy képzelgünk, hogy *itt* a piszkos valóság, *amott* az aranykor; vagy, hogy tegnapelőtt még ott volt az eredet bugyogása, ma pedig nekünk, gyatra kései utódoknak az eredethiány, az utólagosság jut osztályrészünkül. *Nem*, hiszen tudnunk kell: igazi veszteségtapasztalat csak akkor lehetséges, ha kiviláglik, miszerint elveszítettük „azt”, amit *soha* nem birtokoltunk, azaz „azt”, ami soha nem is volt a miénk.

P. ezen a veszteségtalajon, a többszörös kisebbségi idegenség terepén tett hatalmas, nagyon is meggondolandó és sokszorosán reflektált kísérletet arra, hogy újfajta hősbé leheljen életet. Gyermeke, ez a „hontalan lokálpatrióta” posztmodernizál, hogy kötszereket vessen be a modernitásban keletkezett sebek okán – miközben tudja, hogy környezetében még a modernitásért is tűzbe kell menni. A modern értelmiségi akaratmegnyilvánulásainak jelenségrendszeréhez hozzátartozott, hogy kilépett a világ színpadára, és mások nevében beszélt és tette szóvá, mégpedig az igazság őrzőjeként, a valóság folyamait: a posztmodern nem utolsósorban az erre vonatkozó elégedetlenségből született meg. A hazája híján lévő hazafi ismeri ezt a problematikát, ráadásul nemzedékének pályáit is meghatározta e hol reflektált, hol nem reflektált tapasztalat, sőt, mi több, azt is tudja, hogy megnyugvást a kivonulás, a megszápított eszképzizmus sem hoz.

P. paradoxonokat enged ki a kezei közül, akárhol is tartózkodjon. A paradoxonok a XIX. század óta a diadalittas dialektikának, a modernitás ezen megnyilvánulásának alkonyát jelezték, e vonatkozásoknak itt is jelen kell lenniük. A hontalanná vált helyi patriotizmus vészkijárat, amelyhez a paradoxonok csatornáin keresztül lehet eljutni. P. egyszerre óhajt eljutni a város piacára, úgy tekinteni a városra, mint egy előttünk elterülő panorámára, és Közép-Európa képzeletbeli tájain, a „senki földjén” ösvényt taposni. A magány ez, amely mégis folytonosan kilép önmagából, és szembesül a világban való létezés kérdésköreivel. Egyszerre mond *Igent* és *Nemet* a világra nézvést anélkül, hogy föloldaná a feszültséget, legfeljebb néha megáll, hogy szemügyre vegye e feszültségek fodrozódását. Talán ez az a konstelláció, amit P. paradoxonjai csúcspontjaként az otthontalanság-

ba eresztett gyökér metaforájával szemléltet. E hontalan hazafi egyszerre mozog a városban, mert minden fontosat látni akar az utcai nyüzsgésben, és válik mozdulatlaná a mozgás által: mi mást jelezhetne ama önreflexív kitétel a „feleslegesen ácsorgó őrről”, aki „vesztes módjára tekint az állhatatosságra”? Akinek mozgása ácsorgássá dermed? P. egyik mondatában úgy találja, hogy ezen „őr”, „hontalanná vált hazafi” minden romantikától megfosztatott. De kételkednem kell abban, hogy ezen „ácsorgó és hazájától megfosztott patrióta” híján van a romantikának, hogy túl van az „újromantika” felségterületein. Nem kevésbé meghatározott a romantikus érzület által, mint az avantgárd megújódását áhító alany, vagy a kivetítő remény okán munkálkodó író, esszéista, vagy az *Édentől balra* szerzője, aki olyannyira kötődött a még-nem léthez. Elvégre a lemondás jelentéseinek kimunkálása, P. gondolatömbjeinek fontos vonatkozása nem mást, mint vérbő romantikus beállítottságot takar. És nem tudja P. elkerülni a romantika csapdait, például, hogy paradox magányát elismerve betagolják a jelenlegi kultúra vagy politika üzemeibe. A feleslegesség, az ellentmondások által övezett magány érzületvilága ugyanis a modernitás szerves eleme. Az apokrif baloldal (hogy most P. számára is egy kedves jelzetet használjak) erőfeszítései időközben egy lecsillapított, kilúgozott múlt részeivé váltak. Ugyanez a veszély kísérti a hontalan hazafit is. Ezért a hontalan lokálpatrióta inkább kései örökös-teherhordó, mintsem nóvum-alak. És örökli a megelőző kor ellentmondásait, még ha másfajta kontextusban is.

